

पौराणिक एवं ऐतिहासिक जोलजिवी मेला

सुदुरपश्चिम प्रदेशको दार्चुला जिल्ला मालिकार्जुन गाउँपालिका वडा नं. ७ जोलजिवी तथा भारतको उत्तराखण्ड राज्यको पिथौरागढ जिल्लाको जोलजिवीमा सदियौं देखि मनाईदै आएको मेलालाई जोलजिवी मेला भनिन्छ ।

अन्दाजी १८७१ मा अस्कोटी राजा पुस्कर पालले यस मेलाको सुरुवात गरेको भन्ने भनाई रहि आएको छ । यो मेला भारतमा प्रत्येक वर्ष १४ नोवेम्बर देखि लाग्ने गर्दछ भने नेपालमा मङ्सिर १ गते देखि लाग्ने गर्द छ । काली र गोरी गंगा संगम स्थल जोलजिवीमा अस्कोटका पाल राजाले जलेश्वर महादेव र अन्नपुर्ण देवीको मन्दिर स्थापना गरेर मन्दिर लाई जग्गा दान दिई विधिवत रुपमा पूजा आजा गर्दै धार्मिक मेलाको रुपमा मनाईदै आएको भन्ने भनाई छ । भने अर्को भनाई अनुसार अस्कोटी राजाका तालुकदार गजेन्द्र बहादुर पालले पनि १९१४ मा यो मेलालाई धार्मिक मेलाकै रुपमा निरन्तरता दिएको पाईन्छ । विभिन्न आरोह र अवरोह पार गर्दै आएको यो मेला हाल तीन देश (भारत, नेपाल र चीन) को साझा धार्मिक, साँस्कृतिक एवं व्यापारिक मेलाको रुपमा परिणत

भएको छ । कुमाउँ विश्वविद्यालय ईतिहास विभागका सोधारिणी श्रीमती विश्नाको सोध ग्रन्थमा उल्लेख्य भए अनुसार जोलजिवी काली र गोरी गंगा नदीका संगम हो । जहाँ प्राचिन शिव मन्दिर रहेको थियो । जसका खण्ड र भग्नावशेष दार्चुला जिल्ला मालिकार्जुन गाउँपालिका वडा नं ७ उकुमा रहेको छ । जुन जोलजिवी बाट १ घण्टा टाढा रहेको जोलजिवी नदिको तटमा रहेको छ । उकु तत्कालीन पाल रियासद पनि हो ।

स्कन्द पुराणमा कैलाश मानसरोवर जाने यात्रीहरूले काली गोरी नदिको संघम अर्थात जोलजिवीमा स्नान गरि उक्त प्राचिन शिव मन्दिरमा पूजा अर्चना गरि कैलाश मानसरोवरको यात्रा आरम्भ हुने गर्दथ्यो । यस कारण पनि मंशिर महिनाको संक्रान्तीका दिन काली र गोरी नदिको संगममा स्नान गरि शिव मन्दिरमा पुजा आजा गरि भेलाको शुभारम्भ गरिन्छ । जुन मन्दिरको भग्नावशेष हालको नेपाल तर्फ पर्दछ । जसको हाल सम्म कुनै अनुसन्धान उत्खनन तथा पुर्ननिर्माण हुन सकिरहेको छैन । नेपालको सपुदुरपश्चिम प्रदेश र भारतको कुमाउ क्षेत्रमा लाग्ने सबै मेलाहरू यस्तै धार्मिक एवं समय अन्तराल पछि विस्तारै यो मेला व्यापारिक मेलाको रूपमा विकशित हुदै गयो । भारत चीन युद्ध हुनु भन्दा पहिला उत्तर भारतको सबै भन्दा प्रसिद्ध व्यापारिक मेला थियो । जहाँ तिब्बत र नेपालका व्यापारिहरूको उल्लेखनिय तथा सक्रिय सहभागिता हुनथ्यो । यस मेलामा नेपाल मध्य पश्चिमको जुम्ला जिल्ला (सिजा) बाट जुम्लीहरू घोडाको क्याराभान सहित घोडा व्यापारको लागि सबै भन्दा वढी आउथे र सबै भन्दा वढी घोडाको व्यापार हुनपर्थ्यो । जाडो समयमा आवश्यक पर्ने उनी लुगा कपडा भारतको जौहार दारमा अनि चौदास तथा नेपालको व्यासका व्यापारीहरूले ल्याई व्यापार हुने गरिन्थ्यो । र आम मान्छेहरू उनी कपडाहरूका साथै आफुलाई जरुरत परेको सामानको लागि जोलजिवी मेला पर्खेर बसेका हुन्थे । त्यो समयमा गोरी गंगा र काली गंगामा पूल थिएन । सो समयमा अस्कोटी पाल राजाले नै गोरी गंगा र काली गंगा मा कच्ची पूल हालेका थिए । र व्यापारिहरू तथा आम उपभोक्ता हरुलाई सजिलो हुन आएको थियो तत्कालिन समयमा

जोलजिवी मेला या तिब्बती र सौका व्यापारीहरु चौरी गाईको पुच्छर, कस्तुरी, विभिन्न जडिवुटी, विरे नून (कालो नून) उनी कपडा गलैचा आदि समान लिएर आउथे र घिउ, तेल, गुड, निडलाका विभिन्न समानहरु र विभिन्न रेसाबाट बनेका डोरीहरु तामा, लोहा, कौशा, पितलका विभिन्न भाडाकुडाहरुको प्रशस्त मात्रामा विक्रिवितरण हुन्थ्यो । त्यतिवेला जोलजिवी सम्म सडक बाटो पुगेको थिएन । तीर्थ यात्रीहरु कैलाश मानशरोवर यात्रामा जादा यसै बाटो भएर जाने हुदा जोलजिवी नेपाल भारत र तिब्बतको प्रमुख व्यापारिक केन्द्र बनेको थियो । जसले गर्दा यो मेला को व्यापारिक धार्मिक तथा साँस्कृतिक महत्व पनि उत्तिकै रहेको थियो । भारत र चीन युद्धको सव भन्द वढी प्रभाव यसै मेला लाई परेको थियो । युद्ध पछि तिब्बत बाट आउने सामान हरु अवरोध भएको थियो जसले गर्दा यो मेला लाई प्रभाव पर्न गयो र काली नदिको तट मा लाग्ने बजार तथा व्यापार कमहुदै गएको भन्ने भनाई छ । हाल यो मेला नेपाल र भारत दुवै तिर कम हुदै गएको छ । भने अव प्रशासनिक मेलाको रुपमा हुदै आएको छ । हाल सरकारका विभिन्न निकाय हरुले आफ्नो कार्यक्रमहरुको वढी प्राचर प्रासार गर्दै आएको देखिन्छ । काली र गोरी नदीको संगममा हुने यो जोलजिवी मेला समय परिवर्तन संगै संकटमा पर्दै गहिरहेको छ । तीन देश को व्यापारिक तथा साँस्कृतिक महत्व वनाएको यस मेलालाई १९६२ मा भारत चीन युद्ध हुनु भन्दा पहिला नेपाल भारत तिब्बतका व्यापारिहरुले अत्यन्त प्रेमभाव पुर्वक गर्ने व्यापारमा प्रत्यक्ष असर पर्न गएको देखिन्छ । जसले गर्दा तिब्बती व्यापारी हरुको आवतजावत निकै नै कम भएको देखिन्छ तर पनि तिब्बत ताकलाकोट मन्डीको समान लाई विशेष महत्वका साथ विक्रि वितरण गरिन्थ्यो । यस मेलाको ऐतिहासिक महत्व देखेर तत्कालीन उत्तर प्रदेश सरकारले १९७५ मा सरकारी मेलाको रुपमा मनाउन सुरु गरियो भने नेपाल सरकारको तर्फ बाट हाल सम्म कुनै त्यस्तो निर्णय भएको छैन । १९६२ को भारत चीन युद्ध पश्चात यस मेलाको स्वरुप धेरै नै बदलिएको भए पनि यस मेलाको सम्बन्ध भारत नेपाल र चीनका लागि आज पनि साँस्कृतिक रुपमा जोडिएको छ । १० दिन सम्म चलने यस मेलामा हिमाली साँस्कृतिक प्रदर्शनले सबैको मन लोभ्याउछ भने हजारौ परिवारको

रोजगारीको विषय पनि वनेको छ । जोलजिवी मेला १४४ वर्ष पुरानो मेलाले यहाँको त्रिदेसीय व्यापार र साझा साँस्कृतिक विरासलाई समेटेको यो मेलाको भारत उत्तराखण्ड सरकारले संरक्षण सम्बर्द्धन गर्दै निरन्तरता दिएको छ भने नेपाल बाट पनि हाल स्थापित स्थानिय सरकार मालिकार्जुन गाउँपालिकाले पनि ऐतिहासिक यस मेलालाई विशेष महत्वका साथ निरन्तरता दिन भव्य र सभ्य जोलजिवी मेला महोत्वसवको रुपमा मनाउने उत्साहपूर्ण निर्णय गरेको हुँदा आम उपभोक्ता, व्यापारी जनसमुदाय, नागरिक समाज, वुद्धिजिवी, कर्मचारी लगायत समस्त जनसमुदायमा आफ्नो क्षेत्रबाट हुने सहयोग र समर्थनका लागि मालिकार्जुन गाउँपालिका हार्दिक अनुरोध गर्दछ ।

धन्यावाद ॥